

Conflictes, desplaçament i COVID-19

êc̃p escola de cultura de pau

Pamela Urrutia Arestizábal

Investigadora de l'Escola de Cultura de Pau de la UAB

Nº 13 / Octubre 2021

Apunts ECP de
Conflictes i Pau

Resum

En l'última dècada els desplaçaments forçats de població a causa de conflictes armats, persecució i múltiples formes de violència s'han incrementat de manera exponencial. La crisi de la COVID-19 i les restriccions de moviment imposades per contenir l'expansió de la malaltia van impactar en aquesta realitat, creant una situació sense precedents i incidint especialment en els moviments transfronterers. La pandèmia ha exacerbat la vulnerabilitat de les persones desplaçades i refugiades -i també migrants-, que han hagut de fer front a conseqüències desproporcionades en el marc d'una crisi múltiple: de protecció, de salut i socioeconòmica, entre d'altres dimensions. La crisi de la COVID-19 també ha ofert lliçons, posant en evidència la interdependència del benestar i la salut dels éssers humans, la urgència de respostes col·lectives als reptes globals i la necessitat ineludible de posar en pràctica vies legals i segures per gestionar la mobilitat humana des d'un enfocament de drets compromès amb la seguretat humana.

La pandèmia de la COVID-19 ha tingut conseqüències multifacètiques i ha interactuat amb altres crisis d'abast global, entre elles la de desplaçament forçat, agreujant la situació de poblacions ja en extrem vulnerables. La crisi del coronavirus i les seves repercussions en la mobilitat humana a nivell mundial sembla que han alentit -encara que sense arribar a revertir- la tendència de creixement sostingut en el nombre de persones refugiades i desplaçades internes en l'última dècada, que al 2020 va tornar a batre un nou rècord. Les conseqüències de la COVID-19 i de les restriccions imposades per intentar frenar la pandèmia s'han observat de manera especial en les dificultats d'accés a protecció i en l'augment dels riscos per a les persones que fugen

de contextos de conflicte i violència. Les repercussions també han estat rellevants en l'àmbit de la salut i en l'esfera socioeconòmica, amb impactes immediats en el dia a dia i conseqüències de llarg termini per a les poblacions desplaçades. Les formes en què les persones refugiades i desplaçades han experimentat i afrontat la pandèmia són diverses i complexes i requereixen una mirada interseccional. No obstant això, a nivell general i malgrat les dificultats que persisteixen per demanar dades en nombrosos contextos, les evidències apunten a una amplificació de les vulnerabilitats de les poblacions desplaçades a causa del coronavirus. Aquest informe intenta perfilar la interrelació de la pandèmia amb l'escenari de conflictes i desplaçament forçat a nivell global; identificar alguns dels seus principals impactes en les persones desplaçades, refugiades i migrants; i assenyalar algunes lliçons i reptes de futur des de la perspectiva de la mobilitat humana.

Conflictes i desplaçament: sense treva tot i la COVID-19

El 23 de març de 2020, en la primera fase de la pandèmia, el secretari general de Nacions Unides va fer una crida urgent a un cessament el foc de caràcter global, amb la finalitat que tots els esforços a nivell internacional poguessin focalitzar-se en la resposta a la COVID-19 i garantir l'accés a totes les poblacions necessitades d'assistència de salut i ajuda humanitària. En la seva interpel·lació, António Guterres advertia de manera especial sobre els riscos desproporcionats que podia suposar la pandèmia per a les poblacions desplaçades forçosament, subratllant que les persones refugiades i desplaçades per conflictes violents són "doblement vulnerables".¹

1. António Guterres, *Secretary-General's Appeal for Global Ceasefire*, UN, 23 de març de 2020.

La crida del secretari general de l'ONU va rebre el suport de nombrosos actors internacionals, però a la pràctica va tenir un impacte desigual i limitat en els escenaris d'hostilitats. Si bé es van activar treves en alguns contextos, generalment van ser acotades i/o no sostingudes en el temps; mentre que en altres casos les parts en disputa van aprofitar el context de pandèmia per avançar els seus objectius militars i intensificar atacs i enfrontaments.² A nivell general la pandèmia no sembla haver alterat de manera determinant els càlculs estratègics de les parts contendents, ni es va erigir com una raó de pes per aturar les hostilitats.³ Tot i els severos impactes econòmics de la pandèmia, el context de la COVID-19 tampoc va afavorir una disminució de la despesa militar global -que el 2020 va augmentar per cinquè any consecutiu; ni de el comerç d'armes -que es va mantenir en nivells similars a anys previs.⁴ Paral·lelament, els processos i les negociacions de pau també es van veure parcialment afectats pels efectes del coronavirus, imposant obstacles per a la celebració d'algunes rondes de negociació o dificultats per a la implementació d'acords.⁵

Així, a l'acabar 2020, el balanç de conflictes armats a nivell mundial apuntava a un increment significatiu dels casos greus o d'alta intensitat -47% del total de conflictes armats-, contextos caracteritzats per elevats índexs de mortalitat i greus impactes en la seguretat humana, entre ells massius desplaçaments de població. Només en el primer semestre del l'any els conflictes armats en països com Síria i RDC van motivar el desplaçament forçat de tres milions de persones; mentre que en la segona meitat de l'any 2020 les hostilitats en contextos com Tigray, a Etiòpia, o la disputa entre Armènia i Azerbaidjan per Nagorno Karabakh, entre d'altres contextos, van generar noves crisis de desplaçament. 2020 es va tancar així amb un nou rècord de persones desplaçades a nivell global: 82.400.000 (incloent 24,4 milions de persones refugiades i 48 milions de desplaçades internament).⁶ Aquesta xifra total supera la de l'any anterior -79.500.000 en 2019- i duplica la registrada una dècada enrere -41.000.000 el 2010.⁷ Els

En la seva crida a un alto el foc d'abast global, el secretari general de l'ONU va alertar sobre els riscos desproporcionats de la pandèmia per a les poblacions desplaçades forçosament

númers globals van confirmar la tendència d'increment progressiu observada en els últims deu anys i que el fenomen de desplaçament forçat es manté en els pitjors nivells des que existeixen registres. De fet, l'actual crisi és habitualment caracteritzada com la pitjor des de la fi de la Segona Guerra Mundial.⁸

La pandèmia hauria contribuït a un cert alentiment d'aquest fenomen, ja que l'increment de població desplaçada forçosament seria menor del previst. La fotografia global de l'impacte del coronavirus en els moviments de persones encara és objecte d'estudi, però les dades d'ACNUR apunten a un descens en el nombre de persones refugiades i sol·licitants d'asil: fins a 1,5 milions de persones menys respecte a les estimacions projectades abans de la COVID-19.⁹ Les conseqüències en les persones que busquen refugi intentant creuar fronteres internacionals són més evidents, tenint en compte els impactes de la pandèmia en matèria de restriccions de viatge, tancament de fronteres i bloqueig dels sistemes d'asil. En el primer semestre del 2020, en el moment més crític d'expansió de la pandèmia, fins a 164 països van segellar les seves fronteres, 99 dels quals ho van fer sense cap tipus d'excepció per a les persones sol·licitants d'asil. Així, les sol·licituds d'asil van caure en picat el 2020, mentre que les inscripcions en els registres de persones refugiades d'ACNUR també van baixar, situant-se en el nivell més baix des de 2012.¹⁰

És important ressaltar que aquestes xifres a la baixa no s'han d'interpretar com una reducció automàtica dels desplaçaments, sinó més aviat com a indicador d'un canvi de dinàmiques davant els majors obstacles per als moviments transfronterers.¹¹ La situació de les persones desplaçades internament és més complexa de perfilar, en part, per les dificultats afegides que les restriccions de la COVID-19 van imposar a l'hora d'accedir a aquestes poblacions i recopilar informació. A nivell general, estudis de centres de referència com Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC) apunten

2. Escola de Cultura de Pau, *Alerta 2021! Informe sobre conflictos, derechos humanos y construcción de paz*, Barcelona: Icaria, 2021, pp.25-26.

3. Richard Atwood, *A Year of COVID and Conflict: What the Pandemic Did and Didn't Do*, International Crisis Group (ICG), 2 d'abril de 2021.

4. Stockholm International Peace Research (SIPRI), *World military spending rises to almost \$2 trillion in 2020*, 26 d'abril de 2021, y SIPRI, *International arms transfers level off after years of sharp growth; Middle Eastern arms imports grow most, says SIPRI*, 15 de març de 2021.

5. Escola de Cultura de Pau, *Negociaciones de paz 2020. Análisis de tendencias y escenarios*, Barcelona: Icaria, 2021.

6. ACNUR desglossa la xifra total de 82,4 milions de persones desplaçades forçosament en: 26,4 milions de refugiades (20,7 sota mandat d'ACNUR i 5,7 palestines i palestines sota el mandat d'UNRWA), 48 milions de desplaçades internes, 4,1 milions de sol·licitants d'asil i 3,9 milions de veneçolans i veneçolanes desplaçades fora del seu país. UNCHR, *Global Trends. Forced Displacement in 2020*, juny de 2021, pp.2.

7. *Ibid*, pp.6.

8. Alex Braithwaite, Idean Salehyan, Burcu Savun, "Refugees, forced migration and conflict. Introduction to the special issue", *Journal of Peace Research*, Vol. 56(1) 5-11, 2019.

9. UNHCR (2021), *Global Trends*, op.cit, pp.5.

10. UNHCR (2021), *Global Trends*, op.cit. pp.58

11. Meghan Benton et al. *COVID-19 and the State of Global Mobility in 2020*, Migration Policy Institute (MPI) i International Organization for Migration (IOM), Washington y Ginebra, abril de 2021, pp.24.

a un augment en els desplaçaments interns el 2020, seguint la tendència d'anys previs, tot i que la por de la pandèmia hauria descoratjat alguns moviments.¹² En alguns casos, però, la COVID-19 es va convertir en un nou factor detonant de desplaçament per a poblacions en contextos de conflicte armat. Així, per exemple, al lèmen la por al contagi i el desig de traslladar-se a zones menys afectades per la pandèmia i / o que oferissin més possibilitats d'accés a serveis assistencials i salut van ser identificats com una motivació creixent present entre poblacions desplaçades internament. En alguns casos, es tractava de persones ja desplaçades i que fugien per segona, tercera o fins i tot quarta vegada, afectades per una combinació de violència, crisi econòmica i esdeveniments mediambientals extrems atribuïts al canvi climàtic.¹³ Aquest cas il·lustra i reforça la necessitat de mirades que tinguin en compte la complexitat i la confluència d'elements en les realitats de desplaçament, inclosa la seva interrelació amb fenòmens globals com la conflictivitat armada, l'emergència climàtica i la COVID-19.¹⁴

El 2020, any de l'esclat de la pandèmia, es va registrar un descens d'un 45% de les sol·licituds d'asil respecte a l'any anterior

Impactes multifacètics de la pandèmia a les persones desplaçades

A mitjans de 2020 un terç de població desplaçada internament en el món vivia en els 10 països amb major prevalença de COVID-19.¹⁵ Un any més tard, al juliol de 2021, les dades sobre les persones refugiades a nivell global indicaven que un terç d'elles es trobava en els 20 països amb les taxes més elevades de coronavirus.¹⁶ Tal com han reiterat diverses veus, "la pandèmia ha convertit a les persones més vulnerables en exponencialment més vulnerables".¹⁷ Les conseqüències per a les poblacions desplaçades internament, refugiades i migrants han estat múltiples i interconnectades, donant lloc al que des de Nacions Unides s'ha descrit com una "triple crisi" pels impactes especialment notoris en termes de protecció, accés a

la salut i les repercussions a nivell socioeconòmic.¹⁸ A continuació s'examinen aquestes tres dimensions, introduint reflexions des d'una perspectiva de gènere.

Menys protecció, més riscos

Les restriccions de mobilitat sense precedents imposades com a estratègia per frenar l'expansió de la pandèmia van reduir abruptament els fluxos internacionals de persones a nivell general.¹⁹ Els moviments transfronterers de tot tipus van disminuir de manera significativa, especialment en el primer semestre de 2020, coincidint amb la política de tancament de fronteres i confinaments imposades per nombrosos estats. Així, per exemple, els mesos de maig i juny de 2020 van registrar un 92% menys de passatgers en vols internacionals en comparació del mateix període de l'any anterior.²⁰ Paral·lelament es va constatar una reducció significativa en les arribades de persones migrants en situació administrativa irregular a les fronteres externes de la Unió Europea (UE), que van registrar el seu nivell més baix des de 2013.²¹ La pandèmia va ampliar les diferències entre les persones que, progressivament, per la seva nacionalitat, recursos -i després amb l'accés a vacunes preventives- van poder recuperar i continuar amb els seus hàbits de mobilitat i les que per les seves necessitats i estatus van veure multiplicats els obstacles per desplaçar-se, entre elles persones treballadores migrants i refugiades.²²

Els drets humans i les necessitats de protecció i ajuda específiques de les persones refugiades i desplaçades internament no sempre es van tenir en compte -o no d'una manera central- a l'hora d'adoptar mesures per afrontar la pandèmia.²³ Tal com ha subratllat ACNUR, les mesures destinades a contenir l'expansió de la pandèmia van repercutir de manera directa en el funcionament dels sistemes d'asil i les restriccions en els moviments transfronterers van dificultar -encara més- les possibilitats d'accés a protecció internacional i a serveis essencials. L'acusat descens en les sol·licituds d'asil -45% menys el 2020 respecte a 2019- evidencia les dificultats per a

12. Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), *GRID 2021. Internal displacement in a changing climate*, 20 de maig de 2021.
 13. UNHCR (2021), *Global Trends*, op.cit. pp.56; International Organization for Migration (IOM), *Internal Displacement in Yemen Exceeds 100,000 in 2020 with COVID-19 as Emerging New Cause*, 21 de juliol de 2020 (online); IDMC, *GRID 2021*, op.cit. pp. 43.
 14. Per a més informació, veure Maria Vilellas, "Conflictes, COVID-19 y canvi climàtic", *Apunts ECP de Conflictes i Pau*, N° 12 juliol de 2021.
 15. António Guterres, "The COVID-19 crisis is an opportunity to reimagine human mobility", UN Covid-19 Response, 3 de juny de 2020.
 16. Migration Data Portal, *Migration data relevant for the COVID-19 pandemic*, 7 de setembre de 2021.
 17. Ling San Lau et al., "COVID-19 in humanitarian settings and lessons learned from past epidemics", *Nature Medicine*, 26, 647-648, 8 d'abril de 2020.
 18. UN, *COVID-19 and People on the Move*, Policy Brief, UN Sustainable Development Group, juny de 2020.
 19. Segons les dades recollides per Migration Data Portal, des de la declaració de la COVID-19 com a pandèmia per l'OMS l'11 de març del 2020 i fins al 12 de juliol del 2021 s'havien imposat gairebé 110.000 restriccions de moviment a tot el món. Migration Data Portal, *Migration data relevant for the COVID-19 pandemic*, 7 de setembre de 2021.
 20. Meghan Benton, op.cit., pp.1.
 21. Ibid, Interpol, *COVID-19 impact on migrant smuggling and human trafficking*, 11 de juny de 2020; FRONTEX, *Irregular migration into EU last year lowest since 2013 due to COVID-19*, 08 de gener de 2021.
 22. Ibid, pp. 3.
 23. UN, *COVID-19 and People on the Move*, Policy Brief, UN Sustainable Development Group, juny de 2020.

l'exercici d'aquest dret per part de persones necessitades de fugir de situacions de conflicte, violència i persecució. Només a la UE, en els deu primers mesos de 2020 es va identificar un descens del 33% en les sol·licituds d'asil respecte al mateix període de l'any anterior.²⁴

Sense possibilitats de creuar fronteres i davant la persistència de conflictes i situacions d'inseguretat, moltes persones van quedar atrapades i més exposades a situacions de risc als seus llocs d'origen o trànsit, algunes van ser detingudes o retornades a les seves àrees d'origen tot i els múltiples riscos, i altres es van quedar sense perspectives d'avançar en processos de reunificació familiar a causa de la suspensió de procediments en aquest àmbit. Sense menjar, allotjament, accés a serveis bàsics o possibilitats de retornar als seus països d'origen, algunes persones van optar per continuar la seva fugida a través de mecanismes i rutes més perilloses. Així, per exemple, després d'un descens temporal en l'afluència de les rutes marítimes per intentar arribar a les costes europees, es van reactivar els fluxos migratoris pel Mar Mediterrani i l'Oceà Atlàntic. Això, en un context en què les restriccions derivades de la COVID-19 van afectar i condicionar també les operacions de cerca i rescat, moltes d'elles liderades per ONG. Així, en el primer semestre del 2021 s'havia comptabilitzat la mort d'al menys 1.146 persones en les rutes marítimes d'accés a Europa, un increment substancial respecte al mateix període de 2020 (513) i 2019 (674).

Ja en els primers mesos de la pandèmia, ACNUR advertia també sobre els riscos associats al fet que les persones obligades a desplaçar-se estiguessin recurrent cada vegada més a contrabandistes i xarxes de tràfic de persones en el seu afany per fugir i accedir a algun tipus de protecció.²⁵ Estudis focalitzats a Àfrica, Àsia i Amèrica Llatina sobre rutes mixtes de migrants i persones refugiades van confirmar una demanda creixent de serveis de contrabandistes i traficants des de l'inici de la COVID-19.²⁶ En alguns casos la por al contagi de coronavirus hauria estat un element rellevant d'aquests moviments. Així, per exemple, entre març i

abril de 2020 es van triplicar els incidents vinculats al tràfic de persones des de Bangladesh a Malàisia que involucraven a població refugiada rohingya.²⁷ Experts en migracions i autoritats policials van alertar sobre la major dependència i risc d'explotació per part de contrabandistes, que addicionalment van elevar les seves tarifes i van optar per vies més arriscades i / o condicions de viatge més perilloses. Embarcacions més petites, contenidors segellats en vehicles de càrrega, etc. En un context d'informacions canviants sobre les restriccions de mobilitat motivades per la pandèmia, l'ús

de la informació sobre les opcions de viatge i en alguns casos la utilització deliberada de la desinformació es va convertir en un element de poder i en una eina de pressió per part de les xarxes de tràfic de persones per convèncer grups vulnerables sobre l'ús dels seus serveis.

El context de restriccions de mobilitat activat a propòsit de la COVID-19 també va imposar obstacles per valorar les vulneracions als drets humans de persones desplaçades. Així, per exemple, a Líbia, la pandèmia podria haver contribuït a agreujar la situació de persones refugiades i migrants detingudes

en centres d'internament que han estat objecte de nombroses denúncies en els últims anys per ser escenari de tortures, abusos sexuals, extorsions i treballs forçats, entre d'altres pràctiques. Organitzacions de drets humans van alertar que els abusos i el clima d'impunitat podrien haver empitjorat a causa de la disminució de les visites i inspeccions a aquests recintes per part de l'ACNUR i altres agències de Nacions Unides.²⁸ Addicionalment, la por al contagi de la malaltia va intensificar les manifestacions racistes, xenòfobes i discriminatòries cap a poblacions migrants i refugiades, perpetuant estigmes i derivant fins i tot en atacs directes. En molts països, persones migrants, refugiades i desplaçades també han patit exclusió o discriminació en els plans institucionals de resposta a la pandèmia en l'àmbit de la salut i en els programes i mesures que han intentat pal·liar les severes conseqüències econòmiques de la pandèmia.

Addicionalment, cal destacar que la pandèmia ha tingut com a efecte general una intensificació de les

24. European Commission, *Migration statistics Update: the impact of COVID-19*, 29 de gener de 2021.

25. UNHCR, *Mid-year Trends 2020*, 30 de novembre de 2020; UNHCR, *UNHCR warns of increased COVID-19-related trafficking risks for refugees, displaced and stateless*, 30 de juliol de 2020.

26. El 37% de les persones migrants i refugiades consultades en un estudi dut a terme el juliol del 2020 van declarar una necessitat més gran de serveis de contrabandistes, percentatge que s'eleva a 44% i 46% entre les entrevistades a l'Àfrica Occidental i Amèrica Llatina. Mixed Migration Centre, *Impact of COVID-19 on migrant smuggling*, COVID-19 Global Thematic Update num.1, 1 de setembre de 2020.

27. Interpol, *COVID-19 impact on migrant smuggling and human trafficking*, 11 de juny de 2020.

28. Fins al juny del 2021 s'havien documentat 63 visites i el 2020 se'n van comptabilitzar 264, mentre que el 2019 es van produir 1351 inspeccions. Amnesty International, *Libya: 'No One Will Look for You': Forcibly Returned From Sea To Abusive Detention In Libya*, 15 de juliol 2021; Kaamil Ahmed, "Violence towards refugees at Libyan detention centres forces MSF to pull out", *The Guardian*, 24 de juny de 2021.

desigualtats i violències de gènere,²⁹ un fenomen que també ha tingut una manifestació específica en les poblacions desplaçades de manera forçosa. Els estudis que han intentat documentar el tema són contundents en els seus resultats. A l'Afganistan un 97% de les dones desplaçades van assenyalar un augment de la violència per part de les seves parelles; mentre que un altre estudi similar a Jordània va llançar un 69%. Seguint aquesta tendència, una investigació en una quinzena de països africans va identificar que el 73% de les dones desplaçades havien patit un augment de la violència per part de les seves parelles en el context de pandèmia.³⁰ Les restriccions de mobilitat van influir en les possibilitats de denunciar, sol·licitar ajuda o accedir a serveis de suport en aquestes circumstàncies, sumat a altres condicionants com la por de ser deportades en cas de no comptar amb documentació en regla, a l'estigma social i a represàlies, o la vulnerabilitat i dependència econòmiques. En paral·lel, en molts casos les dones i nenes en desplaçades forçosament es van veure més exposades a situacions de violència, abusos i explotació sexual (Vegeu Apunts número 11 sobre Conflictes, COVID-19 i l'agenda de gènere, pau i seguretat)

A l'Afganistan un 97% de les dones desplaçades van assenyalar un augment de la violència per part de les seves parelles en el context de pandèmia

Obstacles en l'accés a la salut

Els impactes de la pandèmia en la salut de poblacions refugiades i desplaçades es van observar en múltiples àmbits -especialment en l'accés a l'atenció sanitària i en les possibilitats de prevenció-, agreujant vulnerabilitats prèvies i incrementant el risc d'exposició a la COVID-19 i/o de patir algunes de les conseqüències més greus de la malaltia. La immensa majoria de les persones refugiades ha afrontat la pandèmia en països amb sistemes de salut amb capacitats limitades per donar resposta a les complicacions del coronavirus o obertament col·lapsats.³¹ Poblacions desplaçades internament en escenaris de conflictes armats també es van trobar bregant amb la malaltia en països amb infraestructures hospitalàries al límit o minvades severament com a conseqüència de les hostilitats. En contextos com el Iemen o Síria, la violència i la destrucció deliberada de centres de salut

Poblacions desplaçades internament en escenaris de conflictes armats també es van trobar bregant amb la malaltia a països amb infraestructures hospitalàries al límit o minvades severament com a conseqüència de les hostilitats

per part dels actors armats ja havia afavorit l'expansió d'altres malalties com el còlera o la poliomièlitis. Aquests països comptaven amb recursos extremadament limitats per respondre a la nova crisi derivada de la COVID-19. L'accés a l'atenció de salut també es va veure condicionat per altres factors. Moltes persones refugiades sense la documentació en regla -i també migrants irregulars-; amb por de ser expulsades, deportades o detingudes; i / o amb escassos recursos econòmics "van decidir" no anar a centres hospitalaris malgrat estar contagiats o tenir sospites d'haver contret la malaltia.³² L'accés als serveis sanitaris també s'ha vist limitat en molts contextos per falta d'informació i barreres lingüístiques.

Les possibilitats de prevenció de la malaltia també es van veure minvades per les condicions de vida majoritàriament precàries de poblacions refugiades i desplaçades, que van dificultar l'adopció d'algunes mesures més bàsiques per evitar el contagi del virus. Ja sigui en camps específics per a persones refugiades o desplaçades, en habitatges improvisats, en ciutats d'acollida o centres d'internament, els espais abarrotats, l'amuntegament i els problemes de sanejament -incloent l'accés a aigua i a productes d'higiene- van dificultar aplicar mesures com la distància social, l'aïllament de persones malaltes o el rentat freqüent de mans. A nivell d'opinió pública aquesta problemàtica es va fer especialment visible al setembre de 2020, després de l'incendi en el camp per a persones refugiades de Moria, a l'illa grega de Lesbos, dissenyat per a albergar a menys de 3.000 persones, però en el que en malvivien més de 20.000. La situació a Moria es va fer encara més insostenible a causa de les restriccions de mobilitat per la pandèmia i l'incendi no va fer més que exposar l'extrema precarietat, les innombrables necessitats no ateses, la impossibilitat d'adoptar mesures de prevenció davant la COVID-19 i altres malalties, i les responsabilitats europees en la resposta a la crisi.³³

La manca d'informació desagregada sobre la salut de les persones migrants i refugiades dificulta valorar l'abast de l'impacte de la pandèmia en aquest col·lectiu a nivell global. Malgrat aquesta limitació, alguns estudis focalitzats en les persones

29. Per a més informació sobre els impactes i la dimensió de gènere de la pandèmia veure Ana Vilellas, "Conflictes, COVID-19 i l'agenda de dones, pau i seguretat", *Apunts ECP de Conflictes i Pau*, número 11, juliol de 2021.

30. UNHCR (2021), *Global Report 2020*, pp.55.

31. UNHCR, *Mid-year trends 2020*, 30 de novembre de 2020.

32. World Health Organization, *Apart Together Survey. Preliminary Overview of Refugees and Migrants Self-Reported Impact of COVID-19*, 18 de desembre de 2020.

33. Patricia Simón, "Para que el infierno sea noticia tiene que arder", *La Marea*, 10 de setembre de 2020.

migrants i desplaçades forçosament han conclòs que en alguns països aquestes poblacions presentaven una major taxa de contagi en comparació amb la resta de la població i s'enfrontaven a un major risc de contraure la malaltia causa de les seves condicions de vida, laborals i manca d'accés als serveis de salut.³⁴ Anàlisis de la situació en països amb nivells d'ingrés alts van apuntar en aquesta direcció i també van assenyalar taxes més elevades de letalitat per COVID-19 entre les persones migrants.³⁵ En alguns casos, l'alta prevalença del coronavirus ha estat relacionada amb l'allotjament de treballadors migrants en dormitoris comuns abarrotats i condicions precàries. A Singapur, per exemple, a mitjans de 2020 el 95% dels casos confirmats de COVID-19 corresponien a persones migrants, de les quals el 93% tenia relació amb dormitoris col·lectius.³⁶

Pel que fa als programes de vacunació, l'accés de les poblacions refugiades a la immunització s'ha anat ampliant progressivament, tot i que encara persisteixen barreres i grups pendents d'inclusió. Segons les dades recollides per les Nacions Unides, la majoria de països que acullen poblacions refugiades havia incorporat a aquest col·lectiu en els seus plans d'immunització, però a mitjans de 2021 la vacunació efectiva d'aquestes poblacions només havia començat en poc més de la meitat dels països monitoritzats. L'ONU ha insistit en la seva crida a eliminar els obstacles per afavorir la vacunació, sovint vinculats amb l'exigència de documentació, la distància dels centres de vacunació, la percepció de cost econòmic de la immunització o l'exigència de registres per via electrònica.³⁷ En casos com Bangladesh, davant l'augment de casos de COVID-19 les autoritats van decidir confinar cinc camps de persones refugiades rohingyes al maig de 2021. La campanya de vacunació havia començat al febrer, però no havia arribat encara a la població refugiada.³⁹

La pandèmia també ha tingut efectes en la salut mental de les persones refugiades i desplaçades internament. Un ampli estudi de l'OMS sobre les afectacions de la COVID-19 a les poblacions migrants i refugiades va

constatar que la meitat de les persones consultades reconeixien un augment en les sensacions de depressió i ansietat com a conseqüència de la pandèmia.³⁹ Addicionalment, el coronavirus també ha repercutit en els recursos destinats a l'atenció a altres malalties i en la disponibilitat d'altres serveis de salut, entre ells els relatius a la salut sexual i reproductiva, amb repercussions que afecten especialment a dones i adolescents.⁴⁰ El benestar de dones i nenes en molts contextos també s'ha vist compromès per la disponibilitat de materials sanitaris i d'higiene. Així, per exemple, en ple confinament durant la primera fase de la pandèmia, al camp per a persones refugiades de Azraq, a Jordània, una de les principals preocupacions -la segona, després de la seguretat alimentària- era l'obtenció de productes sanitaris i d'higiene, incloent productes per a la higiene menstrual.⁴¹ En l'àmbit de la salut també cal esmentar que a nivell global les dones representen la major part de les persones que treballen en el sector sanitari -incloent moltes dones migrants, refugiades i desplaçades- i, per tant, s'han vist més exposades a la malaltia. A més, habitualment són les que assumeixen la major part de càrrega de les cures no remunerades.

L'accés de les poblacions refugiades als programes de vacunació s'ha anat ampliant progressivament, tot i que encara persisteixen barreres i grups pendents d'inclusió

Conseqüències socioeconòmiques

Els confinaments i restriccions a la mobilitat imposades amb motiu de la COVID-19 i les conseqüències en l'activitat econòmica han tingut seriosos impactes de curt i llarg termini per a les poblacions desplaçades forçosament, agreujant situacions de vulnerabilitat que precedeixen a la pandèmia. Cal recordar, per exemple, que el 85% de la població refugiada del món vivia en països en desenvolupament, afectats ara per les devastadores conseqüències econòmiques de la COVID-19. Per a les poblacions desplaçades forçosament un dels impactes més immediats del tancament de fronteres a causa del coronavirus van ser les dificultats per al lliurament d'ajuda humanitària. Un estudi del Norwegian Refugee Council (NRC) que va consultar a més de 1.400 persones afectades per conflictes i desplaçament en vuit països Afganistan,

34. Migration Data Portal (2021), op.cit.

35. Frank Laczko, "COVID-19 and migration in 2020: Five key trends", *Migration Policy Practice*, Vol. XI, Número 1, gener - febrer de 2021; *OECD, What is the impact of the COVID-19 pandemic on immigrants and their children?*, 19 d'octubre de 2020.

36. Migration Data Portal (2021), op.cit.

37. UNHCR, *UNHCR calls on states to remove barriers to access to COVID-19 vaccines for refugees*, 24 de juny de 2021.

38. Al Jazeera, "Bangladesh puts Rohingya camps under lockdown after COVID Spike", *Al Jazeera*, 21 de maig de 2021.

39. WHO (2020), op.cit.

40. Per a més informació, veure Ana Villellas (2021), op.cit.

41. CARE, *Impact of COVID-19 on Vulnerable Populations in Jordan Urban Areas and Azraq Camp*, Rapid Needs Assessment, 1 d'abril de 2020; Devon Cone, *Gender Matters: COVID-19's Outsized Impact on Displaced Women and Girls*, *Issue Brief, Refugees International*, 7 de maig de 2020.

Colòmbia, l'Iraq, Kenya, Líbia, Mali, Uganda i Veneçuela- va concloure que un 28% havia rebut menys assistència humanitària que en el període previ a la pandèmia.⁴² Davant els problemes d'accés, en alguns casos el lliurament de béns i la provisió de serveis a poblacions desplaçades, per exemple en països com l'Iraq o Nigèria, es van limitar estrictament als àmbits més urgents.⁴³ Segons les dades recollides per l'ACNUR, en àrees com el Nord d'Àfrica i l'Orient Mitjà les organitzacions que treballen amb persones refugiades i desplaçades van rebre més de 350.000 trucades durant les cinc primeres setmanes de confinament per part de persones que necessitaven ajuda econòmica urgent per satisfer les seves necessitats més bàsiques.⁴⁴

La vulnerabilitat econòmica de les persones refugiades i desplaçades -i també en molts casos de la població migrant-esdeualfet que per les desigualtats econòmiques i socials a què fan front i, en nombroses ocasions, per la manca d'un estatus legal, moltes d'elles s'exerceixen en activitats de l'economia informal. Aquest tipus d'activitats s'han vist més afectades pels confinaments, ofereixen menys possibilitats d'exercir tasques a distància i suposen l'absència d'opcions -o molt limitades- d'accedir a beneficis de protecció social. Tot i que no pretenen ser concloents o oferir conclusions generalitzables, diferents estudis sobre els impactes socioeconòmics de la COVID-19 en persones desplaçades coincideixen a diagnosticar una important pèrdua d'ingressos a causa de la pandèmia amb les consegüents repercussions en els seus estàndards de vida. El ja citat estudi de l'NRC va concloure que el 77% de les persones consultades havien perdut la feina o ingressos de manera temporal o permanent des de març de 2020, és a dir, a partir de l'esclat de la pandèmia. Segons aquesta mateixa investigació, els ingressos de les famílies desplaçades també es van veure afectats per la disminució en els fluxos de remeses -el 62% percebia menys ajuda econòmica de familiars a l'exterior en comparació amb el període previ a la pandèmia- i va forçar a moltes d'elles a haver de recórrer a préstecs per sobreviure -el 30% es va veure obligada a demanar més diners que abans de l'expansió de la COVID-19 per poder pagar necessitats d'alimentació, lloguer o educació.

Diferents estudis sobre els impactes socioeconòmics de la COVID-19 en persones desplaçades han identificat una important pèrdua d'ingressos a causa de la pandèmia amb les consegüents repercussions en els seus estàndards de vida

Un altre estudi de el Banc Mundial i el Joint Data Center on Forced Displacement (JDC) d'ACNUR focalitzat en set països -tres dels quals coincideixen amb els de la investigació de NRC (l'Iraq, Kenya i Uganda) juntament amb Bangladesh, Djibouti, Etiòpia i Iemen va arribar a conclusions similars pel que fa a reducció de fonts d'ingressos, pèrdua de llocs de treball, disminució de remeses i necessitat de demanar préstecs. Aquest estudi va constatar a més que els nivells d'atur eren més alts entre la població desplaçada que entre la població receptora en pràcticament tots els països analitzats.⁴⁵ L'anàlisi del Banc Mundial i el JDC també va coincidir amb l'NRC a l'hora d'identificar serioses repercussions en l'àmbit de la seguretat alimentària. Davant el nou context creat pel coronavirus, moltes famílies desplaçades es van veure forçades a disminuir el consum d'aliments, amb les previsibles conseqüències de llarg termini. El 70% de les persones enquestades en l'estudi de l'NRC van reconèixer haver hagut de reduir el nombre d'àpats al dia des de l'esclat de la pandèmia. Anàlisis de casos confirmen aquest diagnòstic, entre d'altres el de la població refugiada rohingya i bengalí desplaçada, que reconeixia dificultats per aconseguir dos àpats al dia després de la pandèmia.⁴⁶ La COVID-19, per tant, ha agreujat la situació de les poblacions refugiades i desplaçades internes, més encara si es té en compte que la major part d'elles viu en països que abans de la pandèmia ja presentaven alts nivells d'inseguretat alimentària.

Els problemes d'accés a serveis essencials han tingut repercussions específiques i desproporcionades en els menors en situació de desplaçament, amb impactes especialment patents en àmbits com l'educació. Els nens i les nenes representen al voltant d'un terç de la població global, però constitueixen un 42% de la població desplaçada a nivell mundial i des d'abans de la pandèmia tenien més possibilitats d'exclusió dels sistemes educatius. Les dades sobre menors migrants o desplaçats són escassos, però la informació disponible sobre els nens i les nenes refugiades indica que la probabilitat de no estar escolaritzats és cinc vegades més gran en comparació amb altres menors. Segons dades d'UNICEF, només el 50% cursa educació primària i menys del 25% accedeix a educació secundària.⁴⁷ La COVID-19 va comprometre l'accés a l'educació a nivell global a una escala inèdita,

42. Daniel Gorevan, *Downward Spiral: the economic impact of Covid-19 on refugees and displaced people*, Norwegian Refugee Council, setembre de 2020.

43. UN, *Covid-19 and the People on the Move*, Policy Brief, juny 2020, pp.10.

44. *Ibid*, pp.13.

45. UNHCR ((2021), *Global Trends*, op.cit. pp.60-61.

46. UNHCR, *COVID-19's impact on Rohingya and Bangladeshi adolescents in Cox's Bazar*, 21 de desembre de 2020.

47. UNICEF, *Education Uprooted. For every migrant, refugee and displaced child, education*, setembre de 2017, pp.5.

afectant més de 1.500 milions d'estudiants, però va impactar de manera especial als i les menors migrants, desplaçats i refugiats.⁴⁸ Després de recollir dades en 159 països, UNICEF va constatar una exclusió significativa d'aquests menors de les mesures de protecció social posades en marxa pels respectius governs i va concloure que en més de la meitat dels casos (58%) no existien alternatives adequades d'aprenentatge a distància per a nens i nenes de col·lectius vulnerables, incloent poblacions migrants, desplaçades i refugiades.⁴⁹ La manca d'accés a internet, ordinadors, televisió i fins i tot a electricitat van repercutir així en les possibilitats de continuar amb els estudis per via remota a curt termini i, a llarg termini, es temia que aquests menors no poguessin reprendre els estudis a causa de les situacions econòmiques de les seves famílies.⁵⁰ Segons estimacions de l'ONG Save the Children, els nens i les nenes refugiades representen el 40% dels 9,7 milions de menors que probablement no retornaran a l'escola després de la pandèmia.⁵¹

La precarització de les poblacions desplaçades també ha augmentat el risc d'abusos i explotació de menors. En aquesta línia, s'ha alertat sobre situacions de treball infantil, explotació sexual i sobre els matrimonis precoços, un fenomen que en termes generals afecta de manera desproporcionada a les nenes. Alguns estudis han identificat una major prevalença de treball infantil i casaments de nenes entre la població refugiada siriana, que s'hauria intensificat en el context de la COVID-19.⁵² El recurs als matrimonis infantils ha estat identificat com un mecanisme per afrontar les conseqüències econòmiques de la pandèmia en països com Síria, l'Iraq o el Iemen, tots contextos de conflicte armat amb alts nivells de desplaçament forçat.⁵³

Lliçons i reptes de la COVID-19

La crisi de la COVID-19 ha tornat a deixar en evidència la necessitat d'una resposta col·lectiva als reptes globals, des de la consciència de les responsabilitats compartides i de la interrelació de el benestar i la salut dels éssers

humans. Aquest missatge s'ha reiterat des d'ens multilaterals com les Nacions Unides, especialment pel que fa a l'accés a proves diagnòstiques, vacunes i tractaments; la no discriminació en les polítiques estatals de control del coronavirus; i la importància de no deixar enrere a col·lectius vulnerables, incloent les persones desplaçades. "Ningú estarà segur fins que totes les persones estiguem segures", han repetit diversos representants de Nacions Unides, l'ACNUR, l'OIM i l'OMS, entre altres organitzacions, subratllant que la malaltia no distingeix per nacionalitats o estatus legal.

En l'àmbit específic de les migracions i desplaçaments de població, el context creat per la pandèmia ha estat assenyalat com una oportunitat per repensar i re imaginar la mobilitat de les persones. Diverses veus han subratllat la urgència de posar en el centre la dignitat humana per garantir fluxos més segurs i inclusivament durant i després de la pandèmia i han emfatitzat que la COVID-19 no havia d'erosionar -encara més- el compliment de les obligacions relacionades amb l'accés a protecció d'acord

La precarització de les poblacions desplaçades forçosament també ha augmentat el risc d'abusos i explotació de menors en el context de pandèmia

amb les lleis internacionals de drets humans i les normes que garanteixen el dret d'asil. En aquesta línia, s'ha destacat que cobra encara més sentit i rellevància la posada en pràctica efectiva de l'acord internacional per a la governança de la mobilitat humana, el Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, l'acord sobre persones refugiades Global Compact on Refugees, i contribuir així també als objectius de l'Agenda 2030 per al desenvolupament sostenible, en particular

al compromís de no deixar ningú enrere.⁵⁴

En aquest context, també s'ha intentat posar en valor les polítiques d'alguns països que han intentat conjugar mesures de control de la pandèmia i el compliment del dret internacional humanitari, les lleis internacionals de drets humans i els principis de protecció del dret d'asil. L'ACNUR ha destacat en positiu els esforços de països com Uganda, que en plena pandèmia va acollir a milers de persones refugiades de la RDC aplicant protocols de control de la malaltia. L'agència de Nacions Unides per a les persones refugiades ha subratllat que en més d'un centenar de països es van adaptar les modalitats d'accés als procediments d'asil, afavorint vies digitals i

48. Segons dades disponibles, a l'abril del 2020 un total de 188 països havien imposat un tancament total dels centres escolars a causa de la pandèmia, afectant una població al voltant de 1.500 milions d'estudiants a tot el món. UN, *Policy Brief on the Impact of COVID-19 on Children*, abril de 2020, pp.2.

49. UNICEF, *COVID-19 has led to dramatic reduction in essential services and protection for migrant and displaced children in countries around the world*, Press Release, 18 de desembre de 2020.

50. NRC (2020), op.cit, pp.21.

51. UNHCR, *COVID-19 crisis underlines need for refugee solidarity and inclusion*, 7 d'octubre de 2020.

52. UN (2020), *Policy Brief*, op.cit. pp.14.

53. Secretario general de la ONU. *Violencia Sexual relacionada con los conflictos*, SI/2021/312, 30 de març de 2021.

54. IOM, "The COVID-19 pandemic is an opportunity to reimagine human mobility", *Statement by the United Nations Network on Migration*, 2 de juny de 2020; ESCWA, UNCHR, ILO, *The impact of COVID-19 on Migrants and Refugees in the Arab Region*, E/ESCWA/CL2.GPID/2020/Policy Brief 2, desembre de 2020.

registres a distància per via telefònica, correu electrònic o postal.⁵⁵ En plena expansió de la pandèmia també es van identificar com a “bones pràctiques” les mesures adoptades per més d’una vintena de països per ampliar la durada de visats i evitar així situacions d’irregularitat.⁵⁶ Un dels casos destacats va ser el de Portugal, on totes les persones estrangeres amb expedients pendents de resolució van rebre estatus de residència permanent des del 30 de març fins l’1 de juliol amb la finalitat que poguessin accedir a l’atenció de salut i altres serveis públics durant la pandèmia.⁵⁷

Tot i que aquests exemples s’han destacat en clau positiva, veus expertes han subratllat la importància d’anar més enllà de les polítiques ad hoc, temporals i de curt termini, apostant per la implementació efectiva de vies legals i segures per regular els moviments de persones. Uns fluxos que no s’aturaran tot i les restriccions -com ha quedat patent- ni tan sols en un context de pandèmia, menys encara en el cas de les persones que es desplacen forçosament i per als que està en joc la supervivència d’elles i les seves famílies. Aquesta necessitat urgent de vies legals i segures i de mecanismes de regularització per a persones migrants i refugiades ja s’havia identificat i reclamat des d’abans de l’emergència de la COVID-19, però la crisi del coronavirus va fer evident la seva

Després de la pandèmia, veus expertes han subratllat la importància d’anar més enllà de les polítiques ad hoc i de curt termini, i apostar per la implementació efectiva de vies legals i segures per regular els moviments de persones

importància també pels riscos, tant per a les persones en moviment com per a les societats receptores, per una qüestió de salut pública.⁵⁸

La crisi de la COVID-19 també va permetre visibilitzar -almenys durant un temps- que sectors crucials com l’agricultura, el transport, les cures i l’àmbit de la salut són àmbits laborals amb alta participació de persones migrants i refugiades. A nivell global, segons dades de l’ONU, aproximadament una de cada vuit infermeres treballa en un país diferent d’on va néixer.⁵⁹ Tanmateix, la seva situació en aquests àmbits és amb freqüència de desprotecció i explotació laboral, unit a les desigualtats que afronten en els seus altres àmbits de vida (accés a habitatge, regularització administrativa, recursos, etc.). El reconeixement públic de la seva aportació a la gestió de la pandèmia hauria d’anar acompanyat no només de la desarticulació dels discursos i narratives discriminatòries i xenòfobes, sinó també de polítiques que afavoreixin vies regulars per als seus desplaçaments i garanteixin els estàndards internacionals de drets humans.

El que està en joc és un canvi de perspectiva i paradigma que condueixi a un canvi efectiu i a una veritable prioritització dels drets humans i de la seguretat humana en la governança de la mobilitat global.

55. UNHCR, Midyear report (2020), op.cit, pp.7.

56. IOM, COVID-19 Analytical Snapshot #13: Irregularity, protection & smuggling, 14 d’abril de 2020.

57. Reuters, “Portugal to treat migrants as residents during coronavirus crisis”, Reuters, 28 de març de 2020.

58. Luisa Feline Freier, COVID-19 and rethinking the need for legal pathways to mobility: Taking human security seriously. International Organization for Migration (IOM), Ginebra, agost de 2020.

59. António Guterres (2020), op.cit.

Aquesta publicació està subjecta a una llicència de Creative Commons. Es permet la reproducció total o parcial, la distribució i la comunicació pública de l'obra, sempre que no sigui amb finalitats comercials, i sempre que es reconegui l'autoria de l'obra original. No es permet la creació d'obres derivades.

El contingut d'aquesta publicació és responsabilitat exclusiva de l'Escola de Cultura de Pau i no reflecteix l'opinió de l'ACCD ni de la Generalitat de Catalunya.

êc̃p escola de
cultura de pau

UAB
Universitat Autònoma
de Barcelona

Escola de Cultura de Pau
Parc de Recerca, Edifici MRA,
Universitat Autònoma de Barcelona
08193 Bellaterra (Espanya)
+34 93 586 88 42
pr.conflictes.escolapau@uab.cat

Amb el suport:

ACD Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament

 **Generalitat
de Catalunya**

escolapau.uab.cat
@escolapau
EscolaPau